

JAROSLAV BURES

ÚČAST WORMSKO-ŘEZENSKÉHO OKRUHU NA STAVBĚ ROMÁNSKÉHO VELEHRADU

Otázka proveniencí architektonické výzdoby velehradského kláštera nebyla dosud systematicky zpracována. R. Hamann v průkopnickém díle o vztahu německého a francouzského umění ve středověku¹ se o velehradské stavbě nezmiňuje. Domácí starší literatura, často značně populárního a církevně propagačního rázu, se původem detailů nezabývala. V. Mencl² poznamenává, že normandská ornamentika bamberških portálů se vyskytuje na Moravě kolem r. 1250 na Velehradě. Týž autor v syntetickém článku o naší románské architektuře³ vymezil rozsah nejstarší části velehradské stavby na chóry, na přížnou loď s emporami a na východní křídlo kláštera bez křížové chodby a zařadil její vznik mezi léta 1205—1228. Mencl nepředpokládá vztah této nejstarší části k Podunají, i když připouští, že některé detaily, jako např. věncové hlavice připor hlavní apsidy, tam ukazují. D. Líbal v starším článku⁴ ukazuje na normandský původ klikatky na portálu jižní boční lodi a k témuž portálu poznamenává, že vyžlabení hran a diamantování je v první polovině 13. století ve střední Evropě běžné. Úponkový ornament severního portálu odvozuje z Burgundska a západní portál řadí do oblasti francko-bavorské. Nejnověji Líbal v práci o gotické architektuře⁵ je toho názoru, že klikatka jižního portálu byla přinesena cisterciáky z Burgundska. J. Pavelka ve spisku o románském Velehradě⁶ upozornil na vztah Velehradu k normandské huti, jak ji vložil Hamann. Zjistil jeho vztah k třebíčské bazilice a označil normandský původ některých detailů (klikatka, obloučkový vlys s diamantováním, kosočtvercový vlys).

Historické zprávy, pokud mohou objasnit datování stavby a časové zařazení wormsko-řezenské huti, jsou chudé. Klášter byl založen r. 1205 moravským markrabím Vladislavem Jindřichem.⁷ Nejprve bylo zřízeno provizorium, ale to nebylo v místech nynějšího kláštera, nýbrž v místech dnešního Starého Města.⁸ K předpokladu dosavadní literatury, že se započalo se stavbou již po r. 1205 (V. Mencl, J. Cibulka), možno namítnout, že zde postrádáme účast porýnské antikizující huti olomouckého paláce, která by zde byla s velkou pravděpodobností vzhledem k těsným vztahům velehradského zakladatele markrabího Vladislava a olomouckého biskupa Roberta zasáhla, pokud by šlo o stavební činnost, zařaditelnou blíže k datu založení kláštera. Podle „Grana catalogi“⁹ se totiž Vla-

dislav s olomouckým biskupem Robertem podíleli na přenesení kláštera do nových míst a na výstavbě kamenných budov. V prameni se neuvádí, kdy došlo k přenesení. Určitě však před r. 1222, kdy zemřel markrabí Vladislav Jindřich.¹⁰ V době, kdy vzniká velehradské dílo, unikají mistři olomouckých korintizujících hlavic již historickému sledování. Velehradské provizorium bylo zbudováno v blízkosti stávajícího kostela sv. Jana, který lze ztotožnit s velkomoravským kostelem „Na Valách“,¹¹ nikoli s modranskou svatyní, jak se domnívá J. Cibulka.¹² Přemyslovské sídliště Veligrad mělo menší rozlohu než jeho velkomoravský předchůdce. Kostel sv. Jana (kostel Na Valách) je ve Velehradě — „iuxta Veligrad“ listiny nutno chápat „in Veligrade“. V nedatované listině Radoslava, arcijáhna olomouckého,¹³ ježž terminus ad quem je podle G. Friedricha 27. listopad 1228, je důležitá zmínka o mistru velehradského díla. Kostel byl vysvěcen r. 1228 biskupem Robertem.¹⁴ Klášter postupně získával množství vsí v opavské provincii¹⁵ a jeho příznivcem se stal krakovsko-sandoměřský vévoda Boleslav Stydlivý, zvláště po r. 1241, kdy mu bylo umožněno skrýti se zde před tatarským vpádem.¹⁶

Stavební soubor románského Velehradu se skládal z konventního kostela a ze tří křídel klášterní budovy, položených po jižní straně baziliky. Klášterní kostel byl trojlodní pilířová bazilika s mírně vystupujícím transeptem a pětidlílným závěrem. Trojlodí bylo založeno na vázaném systému. Chórový čtverec i dvojice kaplí po obou stranách byly zakončeny půlkruhovými apsidami. Chórové kaple byly mezi sebou původně spojeny otevřenými arkádami s lomenými záklenky. Nad křížením stála věž. Románský Velehrad byl důkladně přestavěn v baroku a mnoho z původní stavby bylo tehdy zničeno. Z románského kostela se celkem dobře dochovaly východní části. Trojlodí se nyní jeví jako románské jen v obvodových zdech bočních lodí. Stěny střední lodi byly tehdy strženy. To poznáváme z rozdílu v umístění románských mezilodních pilířů a oddělujících zdí nynějších barokních kaplí. Rozsáhlými vykopávkami byl umožněn také přístup k základovým zdem a základům pilířů celé baziliky. Východní část kostela lze zevnějšku dobře sledovat, neboť její zdivo je z valné části ponecháno neomítnuté. Z románských klášterních budov jsou dochovány obvodové zdi, na nichž byl zbudován barokní klášter.¹⁷

Architektonické detaily, u nichž předpokládám příslušenství k wormsko-řezen-skému okruhu, jsou tyto:

1. U hlavice pravé přípory na apsidě listová ornamentika nepokrývá celé tektonické jádro, nýbrž omezuje se na jeho větší košovou horní část. Spodní část má podobu stlačeného bezlistého kalichu. Souvislá listová hmota je zřetelně diferencována od jádra a ve své spodní části k němu plošně přiléhá bez zřetelnějšího povrchového pročlenění. Pod kruhovou krycí deskou se listová hmota přehýbá a zároveň dochází k artikulaci v jednotlivé listy, jejichž dílčí laloky jsou lžicovitě vybrány. Abstrakce palmetového derivátu se zde dostává na stupeň, kdy kompo-

ziční uspořádání listů je založeno na principu obloučkového vlysu. V. Mencl¹⁸ mluví o normanském věnci, který ukazuje na Řezno. Proti tomu je třeba namítnout, že normanská věncová hlavice je dvojřadá bobulová hlavice, kde spodní řada bobulí srostla v souvislý věnec. Zde však o bobulovou hlavici nejde a ani spodní část hlavice, zbařená listů, neodpovídá typu věncové hlavice, u níž listový reliéf v těchto místech bývá naznačen aspoň povrchovým pročleněním. Bezlistý kalich ukazuje na kalichově blokovou hlavici falce v Gelnhausen,¹⁹ kde ornamentika nedosahuje až k prstenci a kde kalichová část zůstává bez listů. Listově i figurálně ornamentovaný blok opakuje formu elsasko-wormské polštářové hlavice. Gelnhausenská hlavice ukazuje přetvoření wormské struktury v kalichový blok, při čemž je však vzor dosud respektován a odlišen umístěním ornamentiky od nově přibylé části. Že tato forma byla v Řezně známa, dosvědčuje hlavice v předsíni u sv. Emmerana, která se opět vrací k wormskému polštáři a v dekoru užívá gelnhausenských prvků.²⁰ Po kalichu levé hlavice jsou rozhozeny stopky, zakončené dvěma řadami převislých pupenců. Není zde pohybově aktivní snaha gotického vertikalismus, vyjádřená v raně gotické bobulové hlavici, nýbrž listy jsou dosud ovládány románskou zákonitostí tíže pasivní hmoty.²¹

2. Obloučkový vlys nasedá poněkud neorganicky na příporové hlavice. Jeho bohatá, opticky působící profilace je v pozdně románském období běžná. Nad obloučky probíhá kosočtvercový pás, který je součástí profilované hlavní římsy. Motiv je zastoupen již v prvním tisíciletí našeho letopočtu na uměleckořemeslných pracích (technika klínového řezu). Ve 13. století je doložen v Bamberku na východním chóru ve spojitosti s válečkovým pruhem wormského původu²² a v Bavorsku na münchmünsterském portále v Landshutu.²³

3. Portál s klikatkou. Portál, vedoucí původně z křížové chodby do jižní boční lodi, je jednou pravoúhle odstupněn a má vestavěné sloupky. Na podnoží postavené přes roh spočívá talířová patka, opatřená nárožními listeny. Dřík je válcový, bez entase. Čela ústupků jsou dole reliefována zhrublým palmetovitým dekorem. Profilace vnější hrany (v sestavě: obloun, ploška, výžlabek a ploška) probíhá v charakteristickém klikatkovém zalamování. Profilace vnitřní hrany se skládá z oblounů pravidelně se střídajících s výžlabky a je rámována perlovcovým pásem. Motiv klikatky je původu normanského a je bezpečný ukazatel cesty, kterou procházely hutě pod normanským vlivem. V Německu vystupuje klikatka např. na severním portále u sv. Ondřeje ve Wormsu²⁴ a na jižním portále u sv. Petra v Gelnhausenu,²⁵ ale uplatněna je zde toliko v záklenku. Klikatka je pevně konstituovaná ornamentální forma, neschopná již dalšího vývoje. Toliko její profilace se stává složitější, aby dosáhla optické působivosti, jak je to patrné již ze vztahu wormského a gelnhausenského případu. U přízemní arkatury apsidy západního chóru ve Wormsu²⁶ objevuje se klikatka i na ostění, ale je přerušena souvislou zalamovanou zónou hlavic v patě záklenku. Toliko na záklenek je omezena klikatka na jižním portále skotského kostela v Řezně. Nezdá se pravdě-

podobné, že by ornamentální pás na Velehradě probíhal bez přerušení do záklenku, zde jistě půlkruhového, neboť ani u pozdějších příkladů (Wiener Neustadt, Ják) není pro to doklad.

Sloupky postavené přes roh ukazují na bavorský Freisingen,²⁷ kde podobně jako na Velehradě, byla uplatněna tendence seřadit jednotlivé portálové články v jediné rovině. Místo rovnoměrného odstupňování ústupků ostění, založeného na principu vystupujících pravouhlých těles, nastupuje v obou případech střídání úzkých pravouhlých ústupků ostění a širokých ploch sloupkových bází, které jsou posazeny paralelně s rozevírající se špaletou portálu. H. Karlinger²⁸ charakterizuje toto diagonální umístění sloupkových podnoží jako únik od přísného románského zákona pravouhlého odstupňování. Týž autor²⁹ ukázal na vztah freisingenské portálové kompozice k horní Itálii a předpokládá cestu přes Salcbursko. Velehradský detail, zvláště dříky a patky, i když v obou případech jsou opatřeny nárožními listeny, je vzhledem k Freisingenu dále na cestě ke gotice (u sloupků není entase, u bází zánik ornamentu a změna v proporcích). Portálek je dokladem pro huť, v níž se příznačně mísí motivy odlišné proveniencce na jediném článku — původem lombardská portálová struktura přijímá normandský ornament.

4. Portál kapitulní síně. U trojdílného portálu kapitulní síně prostřední oblouk byl odstraněn při prorážení dveří a postranní oblouky byly vyplněny zdívkou ze zlomků původní stavby.³⁰ Portál (popsán v rekonstruovaném stavu) zaujímá téměř celou západní stěnu síně.³¹ Čtyři dvojice sloupů podpírají tři půlkruhové záklenky. Totožné rozestupy sloupových dvojic podmiňují stejný rozpon záklenků. Sloupky jsou postaveny na hranolových podnožích z kvádrů. Na podnože jsou položeny ploché obdélníkové desky, na nichž teprve spočívají talířovité báze bez rožních listenů. Válcové dříky mají mírnou, jen v náznaku podanou entásis. Hlavice nesou jednotné krycí desky, profilované kosou ploškou a výžlabkem, na něž dosedají paty záklenků. Hlavice portálu nejsou nyní viditelné, neboť jsou právě v úrovni výše položené barokní křížové chodby a jsou takto zakryty. Při odkrývání portálu byla však podlaha odstraněna a dvě dochované hlavice byly fotografovány. Bloková hlavice po levé straně³² je na rozích členěna mělkými miskovitými prohlubněmi s oblounovým orámováním. Vertikální osu mandorlového útvaru zdůrazňuje stylizovaný pětilaločný list. Korintizující hlavice po pravé straně brány³³ je značně poškozena a toliko její strana do křížové chodby je poněkud lépe dochována. Její jádro je dáno krychlí. Hladká čelní stěna nese volutový stoněk v podobě spirálovitě rotujícího lana, vzhůru se rozšiřujícího. Na místech, kde se voluty rozpojují, je ornamentika mechanicky poškozena; rovněž povrchové členění masivních volut není zcela zřetelné. Reliéf dekoru je nízký, zcela plošný. Trojdílné bráně kapitulní síně chybí znak předstíhového předstupování portálové architektury před lic stěny, které uvedl R. Hamann³⁴ do souvislosti s renesancí antického triumfálního oblouku v Provenci. Rovněž

výškové a šířkové zdůraznění středního oblouku v St. Gilles sem neukazuje. Strukturální období k Velehradu nacházíme v arkatůře vnitřní obvodové stěny křížové chodby u sv. Trophina v Arlesu.³⁵ Shodné je postavení sloupové dvojice na plochou obdélnou desku. Sloupy v Arlesu jsou antikizující a nesou jako na Velehradě společnou náběžní desku, na kterou dosedají vždy dvě krátké valené klenby sousedních oblouků. Typicky středomořská, do dvora arkádami prolomená provensálská křížová chodba nenachází — snad pro drsnější podnebí — odezvu v zaalpské architektuře a oblas jejího arkádového schématu shledáváme u portálové kompozice velehradské.³⁶ Nelze předpokládat vznik velehradské korintizující hlavičky z druhého olomouckého typu tvarovou redukcí a abstrakcí, neboť celková orientace velehradské tvorby směřuje jinam.³⁷ Je zajímavé, že korintizující hlavičky v aparátu wormsko-řezenského okruhu nenabyla značnějšího rozšíření. Vyskytuje se ve Wormsu,³⁸ avšak brzy se přetváří v kalichový blok.³⁹ V čisté podobě ji nacházíme naposledy v Bamberku.⁴⁰ Korintizující hlavičky byly dosti časté v bavorském prostředí.⁴¹ Bavorské korintizující hlavičky mně dostupné liší se od velehradské slohovým stupněm, vzdáleností od antického vzoru.⁴² V případě tak důkladné redukce nutno tedy odvozovat hlavičky z prostředí, kam směřují svým původem ostatní sledované tvary.

5. Portál refektáře má dvakrát pravoúhle odstupněné ostění. Hrany svislé části obou vnějších odstupnění nesou bohatou, optickou pozdně románskou profilaci,⁴³ která bez přerušení vstupuje do záklenku a odpovídá slohovým stupněm skupině dolnorakouských portálů, na kterou upozornil R. Donin.⁴⁴ Podobně i v Maulbronu na portále chórového zábradlí⁴⁵ v nepřerušném průběhu odstupňování je popřen princip vrcholně románské skladebnosti z jednotlivých článků. Běží o pozdně románské sjednocování, kterému slohovým stupněm odpovídá sjednocení prostoru u halového typu. Nelze zde na základě tohoto znaku uvažovat o anticipaci gotické formulace portálu, neboť jeho struktura je jiného rázu. Pravoúhlé odstupňování je typické pro románský sloh, vycházející z blokové římské architektury (odřezávání hmoty). Do jaké míry dílo maulbronnského mistra chórového zábradlí⁴⁶ zapůsobilo na huť, můžeme se jen domnívat. Uplatnění obloučkového vlysu v záklenku je u portálů cisterciáckých staveb velmi rozšířeno, takže cisterciácký podíl je zde pravděpodobný.

Ornamentálně vyplněná trojúhelníková pole ukazují na Worms, k tympanonu portálu dómské křížové chodby,⁴⁸ jehož ornamentika stojí pod vlivem magdeburské tvorby; zvláště jde o kalichově blokovou hlavičku biskupského ochozu, která podle R. Hamanna⁴⁹ je dílem mistra širokolaločnatých kalichových bloků. Na první pohled neklidná a barokně vzrušená kompozice magdeburské hlavičky⁵⁰ je vázána pevným skladebným řádem. Z ústředního bodu, zdůrazněného při prstěnci rozetou a palmetou s přehnutým vrcholem, vybíhají palmetové laloky směrem horizontálním, diagonálním i vertikálním a velmi životná ornamentika spojuje takto kalichovou a blokovou část. Ve Wormsu je ornamentika podána

přehledněji, kompozice je poněkud zjednodušena a — jak Hamann ukázal⁵¹ — vertikalizována již v gotickém smyslu. K tomu lze podotknout, že vertikalizace je zde do značné míry podmíněna umístěním, neboť po magdebursko-gerichowském způsobu uplatněné obloučky nedovolují rozložit skladbu palmetových úponků jinak. Na Magdeburk ukazují listové laloky ve všech směrech se poly-povitě rozšiřující a na okrajích se dostředně i odstředně převracející a diamantováním zdobená žebra těchto laloků. Pro Magdeburk i Worms je příznačný přístup k hmotě ještě ve smyslu římsko-helénistické plasticity. Na Velehradě je wormský motiv nejprve rozložen. Větší počet obloučků vymezuje úměrně menší pole pro ornamentální výplně. Vyskytuje se zde jednak kompozičně zjednodušený motiv úponků s polopalmetami, které se na okraji obracejí střídavě dovnitř a vně (diamantování chybí), dále abstraktnější asymetrická skladba úponků, kde listové motivy téměř již zmizely, a konečně proplétající se stuhy tvaru hrotitých elips. Na Velehradě tedy vládne motivická desagregace, důsledná abstrakce tvaru. Též menší uměleckou kvalitu možno pozorovat.

6. Dvojdílný portál ve východní části jižního traktu. Neprofilované ostění přechází na vnějších stranách přímo do půlkruhových záklenků. V ose nasedají paty záklenků na sloup nezvyklého tvaru.⁵² Na první pohled značně archaicky působící sloup se skládá z atické báze, z neobyčejně silného dříku a z abstraktní lichoběžníkové hlavice, která je od dříku oddělena oblounovým prstencem. Lichoběžníková hlavice má ohdoby u staveb v severním Německu, zasažených normandským vlivem, např. v Lehnin⁵³ a v Jerichow.⁵⁴ Báze je pozdněrománská.

7. Portál severní boční lodě. Portálová architektura předstupuje předsíňovitě před líc zdiva. Celé ostění je sepjato souvisle probíhající profilací převýšeného soklu, která přechází i na bázi vestaveného sloupku. Hrany vnějšího a středního ústupku jsou profilovány oblouny střídajícími se s výžlabky. Báze sloupku je opatřena náročným listenem. Vnitřní stupeň je čtvrtkruhově zaoblen a reliéfován palmetovými úponky. Předsíňovitě předstupování jihofrancouzsko-lombardského původu je hojně zastoupeno v Bavorsku.⁵⁵ Souvislá profilace podnože, přecházející na báze vestavených sloupků, je hornoitalského původu⁵⁶ a je běžná u bavorských portálů 13. století.⁵⁷ Přejítí profilace vnějšího ústupku v hranu prostřednictvím dráčku má obdoby rovněž v Bavorsku, např. u západního portálu v Isen.⁵⁸ Profilace hrany středního ústupku s kýlovitým vyústěním dole ukazuje na severní portál skotského kostela v Řezně.⁵⁹ Střední mělký výžlabek, orámovaný v Řezně dvěma čtvrtkruhovými oblouny, opakuje se na Velehradě, ale s tím rozdílem, že do jeho osy je zde vložen další obloun. Na Velehradě mizí též figurální skulptury, uplatněné v Řezně na místě přechodu profilace v hranu. Čtvrtkruhově zaoblená hrana vnitřního ústupku s reliéfem palmetových úponků ukazuje na Gelnhausen,⁶⁰ kde podle R. Hamanna⁶¹ se objevuje pod burgundským vlivem. V Gelnhausenu i na Velehradě vystupuje shodný motiv průběžného vlnivého úponku se spirálami, které v pravidelném rytmu odsazují v jednotlivých

vlnách. Palmetovité útvary jsou v obou případech uplatněny poměrně zřídkka. Podstatný rozdíl je však ve vztahu ornamentu k zaoblené hraně. V Gelnhausenu je pečlivě provedeno podpracování, takže sama ornamentika zde vytváří čtvrtkruhový tvar ústupkové hrany, kdežto na Velehradě je zaoblené jádro hrany zachováno a ornament jeví se jakoby po něm rozprostřený.

Vlastní portálová skladba obsahuje některé nepravidelnosti. E. Kluckhohn⁶² zařazuje německé románské portály sloupkové do tří kategorií na základě vztahu ostění a vestavěných sloupků. V prvním případě silně vyvinuté sloupky potlačují ostění a v náběžníkové zóně převládají zalomení odpovídající sloupkům. U druhého typu jsou tenší sloupky podány v poněkud větších odstupech, ostění vystupuje mezi sloupky silněji a náběžník se lomí i nad ním, třebaže zalomení nad sloupky převládají. Vzniká tak nepravidelně lomená linie. Třetí typ hornoitalsko-bavorský uplatňuje pravidelný sled tenkých sloupků a silně vystupujících ústupků ostění a náběžníková zóna se tu lomí rovnoměrně nad sloupy i nad ústupky. Na prvý pohled je zřejmé, že portál nepatří k žádnému z uvedených Kluckhohnových a Meierových typů. V půdoryse portálu sledujeme sice střídání větších a menších pravoúhlých ústupků, avšak umístění sloupku druhému typu neodpovídá. Hmota středního ústupku je v horní části podnože pravoúhle vykrojena a toto vykrojení přináší do struktury nový, odlišný rytmus ústupků. Jen velmi přibližně lze charakterizovat tento nový sled jako pravidelný, tedy jako lombardsko-bavorský. Z dochovaného fragmentu možno snad usoudit, že jde o pronik dvou portálových schémat, provedený však s dávkou neorganičnosti. Dále je zde asymetrická profilace hrany ve středním ústupku ostění. Spornou věcí je také sloupek vnějšího ústupku. Souvislá profilace podnože přechází v bázi tohoto sloupku a pokračuje dále k obvodové zdi kostela. Vložený článek je snad upomínkou na představené sloupky bavorských portálů,⁶³ které nesly vnější, před líc zdi předstupující archivoltu. Čelní stěna vnějšího ústupku je pro představení sloupku příliš úzká a nese nadměrně širokou profilaci. Situace na portále je, pokud vím, bez obdoby a je třeba spokojit se domněnkou, že to byla pravděpodobně pozdně slohová tendence libovolně řadit a kombinovat části, která vedla k takové kumulaci nepravidelností.

8. Západní portál. Podobně jako v předchozím případě architektura předstíhovitě předstupuje. Nyní je dochována pouze podnož, která se skládá ze dvou částí. Spodní nepřerušene probíhající část ukazuje na Lombardii⁶⁴ a na Bavorsko.⁶⁵ Horní odstupňovaná část se svou mírně nepravidelně zalamovanou linií není čistým vyjádřením lombardsko-bavorského schématu, avšak vzhledem k jistým diferencím v odstupňovaných zónách na severním portále u sv. Jakuba v Řezně⁶⁶ lze ji sem přece přiřadit.

9. Figurální sochařství je na Velehradě zastoupeno toliko kamennou sochou berana. Figura je dochována fragmentárně, rohy a horní část hlavy berana jsou uraženy. Povrchový traktament velehradské sochy pro zvětrání materiálu nelze

dobře sledovat. Nejbližší analogií pro tento tak zřídka se vyskytující námět jsou hlavy beraní, umístěné na hlavici předsíně sv. Emmerana v Řezně;⁶⁷ pocházejí jistě z huti, která pak pracovala na Velehradě. Mluví zde pro to wormské a gelnhausenké prvky.⁶⁸ Řezenské hlavy jsou pojaty jako dekorace hlavice, kdežto velehradský beran byl proveden jako volná skulptura. Ze srovnání plynou rozdílné proporce hlav, shodná je však v ostré hraně vystupující kost v obličejové části obou beranů. V Řezně jsou detaily (rohy, hřívá) více ornamentalizovány. Tožnost mistra pracujícího v Řezně a na Velehradě se mi nezdá pravděpodobná.

V předchozím výkladu jsem ukázal na souvislosti mezi velehradským detailem a formálním aparátem wormsko-řezenského okruhu. Wormsko-řezenským okruhem se zde míní úsek cesty antikizující a normandské huti od jejich spojení na wormském dómu až po jejich rozdělení ve středisku bavorského území, v Řeznu. Hutě se zde chápou v rozsahu stanoveném R. Hamannem;⁶⁹ na to nutno upozornit v případě antikizujícího zásahu, neboť zaalpská oblast v románské době zaznamenala více protorenesančních vln.⁷⁰ Běží o nejpozději vzniklé části dómu ve Wormsu, o pozdněrománské stavby v Gelnhausen a o skupinu kolem kostela sv. Jakuba v Řezně. Z uvedených staveb každá je článkem regionálního stavebního vývoje (porýnského, bavorského), avšak některé její části nebo detaily nelze z tohoto vývoje vysvětlit. A právě tyto části vedou nezbytně k předpokladu cestující huti. Starší literatura, pokud se dotýká otázky původu detailu, a nejnověji ještě P. Frankl vykládá jeho výskyt pro jednotlivé stavby izolovaně. R. Hamann jako první ukázal na vzájemnou spojitost uvedených staveb na základě tvarů převážně stavebního detailu, který připsal jedině huti. Motivy jihofrancouzské, prošlé prostředím lombardským, přecházející přes Švýcarsko do Porýní, kde se na stavbě dómu ve Wormsu střetají s normandskými tvary, které sem přicházejí snad ze severoněmeckého území. Obě huti jsou charakterizovány odlišným výtvarným názorem — středomořský antropomorfismus stojí proti severské abstrakci, protiklad je zřetelný zvláště v ornamentice a figurálním sochařství. Ve Wormsu a potom u dalších staveb wormsko-řezenského okruhu dochází k pronikavému spojení normandských a jiných prvků a takto spojené hutě se dále obohacují pod vlivem gotiky, pronikající ze západu. U připomenutých staveb wormsko-řezenského okruhu objevují se některé prvky již jako hotové struktury (klikatka, lvi, předsínovitě předstupování atd.), jiné však, výtvarně citlivější a vývoje schopné, vyvíjejí se od stavby ke stavbě (např. rostlinná ornamentika a figury). Na základě těchto druhých prvků ukázal R. Hamann na spleťtíou strukturu vztahů mezi uvedenými stavbami a stanovil tak přesvědčivě jejich relativní chronologii.

V otázce datování staveb zmíněného okruhu se názory jednotlivých badatelů značně rozcházejí. Ve Wormsu podle G. Dehia⁷¹ byla koncem 12. a počátkem 13. století provedena novostavba za vlády biskupa Konráda (po r. 1171). P. Frankl⁷² zařadil přestavbu do posledních desetiletí 12. a do první poloviny

13. století. Roku 1181 byly vysvěceny východní části dómu a začalo se pracovat na lodi, která byla dokončena jistě před r. 1234, k němuž klade P. Frankl⁷³ počátek stavby západního chóru, kde nachází normandské a burgundské vlivy. Franklovo datování normandských prvků až do třetího desetiletí 13. století lze si těžko představit v případě, že tvary z Wormsu odvoditelné se vyskytují na stavbách, pro které má Frankl mnohem časnější zařazení (Gelnhausen). Z Wormsu ukazuje cesta ke gelnhausenským stavbám, v jejichž datování se literatura v zásadě shoduje. G. Dehio⁷⁴ zařadil nejdůležitější části falce snad do doby mezi léta 1210—1220 a poznamenal, že vstupní hala je snad starší. Mariánský kostel podle G. Dehia⁷⁵ pochází v podstatě z let 1200—1230, kostel sv. Petra⁷⁶ ve východních částech pochází z let 1200—1220, ale byl dokončen až v polovině 13. století. Podle R. Hamanna⁷⁷ spadá falc a kostel sv. Petra do dvacátých let 13. století. H. Karlinger⁷⁸ pokládá Hamannovo datování gelnhausenských staveb za neprokázané. Konečně P. Frankl⁷⁹ zařadil falc k roku 1210 s poukazem na detaily, které se vyskytují rovněž u velkých kostelních staveb středního Německa.

Z Gelnhausenu přešla huť do Řezna a pracovala tam na pozdně románských částech sv. Jakuba, u sv. Jimrama na severním křídle křížové chodby a na severní předsíni. U sv. Emmerana řadí G. Dehio⁸⁰ předsíň do doby po r. 1166. Románské křídlo křížové chodby klade do druhé čtvrtiny 13. století a ukazuje na vzájemně podmíněný výskyt klikatky na portále křížové chodby u sv. Emmerana a křížové chodby u sv. Jakuba. U kostela sv. Jakuba rozlišuje G. Dehio⁸¹ dvě stavební etapy. Ze starší, r. 1120 zasvěcené stavby, pocházejí dvojice věží na východě a vedlejší apsidy. Vše ostatní bylo za vlády opata Gregora (1150 až 1193) strženo a nově zbudováno. Jsou zde některé tvary, které nelze odvodit z bavorského umění, např. sloupové hlavice lodi, pištalová hlavice a klikatka, které Dehio odvozuje ze vztahů íroskotských benediktýnů k západní architektuře. R. Hamann⁸² proti Dehiovi obohatil vývoj kostela o třetí stavební etapu. Na základě profilace římsy chórového pilíře ji datoval přibližně do třetího nebo čtvrtého desetiletí 13. století a zařadil k ní rozsáhlou adaptaci lodi, žebrové zaklenutí lodi a západní emporu a severní portál. V druhém díle své práce⁸³ Hamann pozměňuje svůj původní názor a se zřetelem ke Gelnhausenu,⁸⁴ kde se přidržuje Dehiova datování,⁸⁵ řadí jakubský kostel někdy do doby kolem r. 1220. Karlinger⁸⁶ ukazuje na veliké výkyvy v datování řezenského kostela a vrací se ke staršímu Dehiovu názoru tím, že konstatuje, že mimo zbytky stavby z 12. století je stavba archeologicky jednotná, a časově ji určuje k r. 1170.⁸⁷ P. Frankl⁸⁸ ukázal, že datování kostela sv. Jakuba, který je vyvrcholením bavorské románské architektury, stále ještě kolísá mezi léty 1180—1220. Všimá si normandské ornamentiky a důvodně namítá, že u těchto jednotlivých motivů nemůžeme si představovat účast mistrů z oblastí, z kterých motivy pocházejí.⁸⁹ Vlastní stavbu kostela, nehledě ke starším částem na východě, řadí Frankl teprve do doby po r. 1220; předpokládá, že vznikala velmi komplikovaně a pozvolna.

V Řezně se huť rozdělila. Větší část řezenské huti s nejkvalitnějšími pracovníky odešla do Bamberku a pracovala tam na dómu. Po dokončení prací (celkové vysvěcení bylo r. 1237) obrátila se na Moravu (Třebíč) a dále do Podunají. Menší část huti šla již někdy počátkem dvacátých let 13. století na Moravu, aby se zúčastnila stavby cisterciáckého kostela a kláštera na Velehradě.

Ze jde o přímou účast wormsko-řezenského okruhu na Velehradě, a o Řezno jako výpadní bránu, o tom svědčí výše uvedené srovnání odpovídajících tvarů, které ukazují převážně na Worms, Gelnhausen a Řezno. Jmenovaná huť přijala v bavorském okruhu pravděpodobně některé motivy, které sem přišly přímo z Lombardie a nikoli oklikou přes Porýní (předsiňové předstupování, drápkový přechod profilace v hranu a vůbec i schéma lombardského sloupkového portálu). O tom svědčí jejich uplatnění u starších bavorských staveb, které z časových důvodů nesouvisejí přímo s hutí kolem sv. Jakuba.⁹⁰ Přímou cestou z Lombardie do Bavorska byl vysvětlen vliv freisingenského portálu (před r. 1205) na Velehrad prostřednictvím hute skotského kostela. Časově je řezenský zásah dobře možný, neboť, jak již bylo uvedeno, převažuje v literatuře názor zařadit účast huti v Řezně do doby kolem r. 1220 (Hamann a v zásadě i Frankl). Dále mezi Řeznem a Velehradem neexistují žádné další práce, které by bylo možno s určitostí připsat řezensko-velehradské větvi a které by eventuálně mohly zpřesnit datování.

Pro velehradskou stavbu máme jedinou přímou historickou zprávu z r. 1228, kdy byl kostel vysvěcen. Je otázka, co z chrámové stavby bylo do tohoto roku vybudováno. V. Mencl,⁹¹ jak jsem již uvedl, vymezil nejstarší část kostela, která podle jeho názoru byla vybudována mezi lety 1205—1228. Menclovo stanovení rozsahu velehradského díla k datu svěcení je jenom hypotetické, vytvořené na základě obdobných případů, kde při svěcení stála již východní část kostela a přiléhající východní křídlo klášterních budov. Zdá se však pravděpodobnější, že tehdy byly hotovy jen východní části kostela k plnění jeho funkce nezbytně nutné, poněvadž od příchodu huti z Řezna uplynula doba poměrně krátká. O tom však ještě dále. Stavba je ve svých dochovaných částech z hlediska archeologického jednotná, jak dosvědčuje shodná profilace podnože na exteriéru celého kostela. Rovněž totožná je profilace podnoží chórových i mezilodních pilířů. Řezenská kamenická huť spolupracovala na stavbě definitivních budov snad hned od počátku, jak by to dosvědčovaly práce na hlavní apsidě. Vysvěcení hotové části kostela není doprovázeno výměnou huti, nýbrž táž huť dále pracuje na zdobných architektonických člancích. Je přítomna při budování základových zdí bazilikálního trojlodí, poněvadž zhotovila portály v nich; jak známo, kamenické články tohoto druhu byly ve středověku zasazovány zároveň se stavbou zdí. Též vnější obvodové zdi křížové chodby s portály vytvořenými řezenskou dílnou byly zbudovány za její přítomnosti a patrně i křídla klášterních budov k nim přiléhající. Rozsah prací, provedených za spoluúčasti řezenské huti, můžeme však

stanovit toliko přibližně vzhledem k poškození původní stavby při radikálním barokizování klášterního souboru. Přímou účast řezenské huti prokazuje též existence druhé velehradské huti, která je přímo závislá na tvorbě dolnorakouských cisterciáků.⁹² Některé motivy spojených hutí (např. věncová hlavice) sice pronikly do tvarového souboru rakouských cisterciáků, jsou však v minoritě vzhledem k podílu středoněmeckých cisterciáckých staveb. Na Velehradě jsou podíly řezenské a rakousko-cisterciácké huti zřetelně odlišeny.

Celkový plán velehradského komplexu je cisterciácký. Konventní kostel je v půdoryse značně konzervativní. V trojlodí je uplatněn dosud vázaný systém, ten se však v německé cisterciácké architektuře vyskytuje dosti často (Eberbach, Schönau, u nás Plasy). Pětidílný chórový závěr se vyvinul působením hirsauuského schématu.⁹³ Též umístění empor v ramenech příčné lodi je pro 13. století značně archaické.⁹⁴ Jak poznamenal H. Rose,⁹⁵ odvozené cisterciácké stavby zpravidla opakují schematicky chórový útvar mateřského konventního kostela. Pro Velehrad jsou mateřským kláštelem Plasy, kde byl kostel vysvěcen r. 1204.⁹⁶ Chórová schémata se shodují, toliko v Plasech je chórový čtverec oddělen od chórových kaplí plnou zdí. Samotný projekt klášterního komplexu nemá tedy patrně žádnou souvislost s wormsko-řezenským okruhem. Na Velehradě je uplatněna smíšená stavební technika cihlová a kamenná. Kostra z jemně opracovaných velkých kvádrů je vyplněna cihelnými pásy. Velehradskými cihlami se podrobně zabýval V. Kotrba;⁹⁷ ukázal na jejich vztah k Altzelle a k Třebnici a stanovil zde celkem tři typy. Buchtovité cihly křížení pro jejich slezskou provenienci zařadil až na závěr stavby, poněvadž na počátku stavby byly styky kláštera se Slezskem jen ojedinělé. Výskyt buchtovitých cihel, takto časově zařazených, osvětluje také poněkud rozsah dokončené stavby k datu vysvěcení. Příčná loď se čtvercem křížení byly zaklenuty patrně až nakonec za spolupráce druhé velehradské huti a k r. 1228 byl zaklenut toliko chórový čtverec, a to žebrovou šesti-dílnou klenbou, jak nyní můžeme na půdě sledovat. Z nejstarší klenby není mezi fragmenty dochováno nic, takže nelze již rozhodnout, zda měla žebra pravouhlý nebo hruškovitý profil.

Stavba, jak již bylo uvedeno, je jednotná. Její cisterciácká příslušnost se projevuje i v detailu (opěráky, kruhová okna, přípory v interiéru nedosahovaly až k zemi). Na základě listinné zprávy⁹⁸ možno předpokládat jednotné vedení cisterciácké. Uvedený „mistr díla“ nemůže být ztotožněn s vedoucím mistrem kamenické huti a ani o cisterciáckého „projektanta“ nejde. Byl to nejspíše funkcionář kláštelem pověřený, který na stavbu dozíral⁹⁹ a zároveň shromažďoval platy určené na stavbu. Uvedená dávka zde byla určena na stavbu a na opravu budov. „Fabricae dicte domus“ neznámá tedy hutě zde pracující, nýbrž ze souvislosti „ad fabricas restaurandas“ klášterní budovy bez bližšího určení. Pod jednotné vedení spadala zde dílna cihlářská a dílna kamenická, která zde s určitostí byla vyměněna. Zásah spojených hutí na Velehradě možno tedy charakterizovat jako

spolupráci na cisterciácké stavbě. Huť vypracovává toliko zdobné články, což je zde pochopitelné, i když na jiných místech (Worms, Třebíč) také projektovala. Bylo již upozorněno na účast wormsko-řezenského okruhu na Velehradě. Řezno v našem případě bylo výpadní stanicí spojené huti při její cestě na východ. Její příchod na Velehrad lze určit jen přibližně do doby po r. 1220, a to ovšem značně blízko k tomuto datu, poněvadž r. 1228 byly již východní části kostela vybudovány. Není však dosud jasné, kdy a proč huť opustila velehradskou stavbu.¹⁰⁰

P o z n á m k y

- ¹ R. Hamann, *Deutsche und französische Kunst im Mittelalter I, II, Marburg 1922—1923.*
- ² V. Mencil, *Středověká architektura na Slovensku I, 1937, 268.*
- ³ V. Mencil, *Románská architektura v zemích českých, RKPDU 1937—1938, 34 n.*
- ⁴ D. Líbal, *První klášterní kostel velehradský a jeho slohové zařazení, Velehradské zprávy XXI, 1940, 7 n.*
- ⁵ D. Líbal, *Gotická architektura v Čechách a na Moravě, Praha 1948, 17.*
- ⁶ J. Pavelka, *Románský Velehrad, Poklady národního umění XX, 1940, 7 n.*
- ⁷ R. Hurt, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I, 1934, 37.*
- ⁸ L. c., 38.
- ⁹ J. Loserth, *Das Granum catalogi praesulum Moraviae, Archiv für öster. Gesch. LXXVIII, 1892, 79: „Denique idem marchio una cum providencia Roberti episcopi, monasterium de loco primo funditus submoventes in alio loco opere mirifico decorantes construxerunt.“* Biskupský palác v Olomouci vznikl po požáru hradu r. 1204 a jeho stavebníkem byl biskup Robert (V. Richter, *O vzniku města Olomouce, ČSPS 60, 1952, 210*). Ten byl příznivcem Velehradu, prvního cisterciáckého kláštera v olomoucké diecési (R. Hurt, l. c., 47). Z poznámky v „Granu catalogi“ o vztahu biskupa Roberta ke stavbě a k výzdobě přeneseného kláštera dalo by se usoudit, že biskup sem uvedl antikizující huť po dokončení prací v Olomouci. Z historických zpráv se však nedovídáme, kdy vůbec k přenesení kláštera došlo. Shora bylo uvedeno, že to bylo někdy před r. 1222. S velkou pravděpodobností se dá předpokládat, že v tom případě, kdyby bylo došlo k přenesení někdy na přelomu prvního a druhého desetiletí 13. století, byla by zde olomoucká huť jistě zasáhla. Zbývá nyní možnost většího časového odstupe mezi pracemi v Olomouci a v Mejlčicích (pokud víme, olomoucká huť pracovala dále na výzdobě biskupského hradu v Mejlčicích u Vyskova — V. Richter, l. c. 210, pozn. 78), které proběhly pravděpodobně již v prvním desetiletí, a mezi nejstaršími částmi románského Velehradu, které, jak dokazuje, mají jinou slohovou orientaci. Olomoucká huť mezitím zmizela beze stop.
- ¹⁰ V. Richter, *Raněgotická stavba vracovského kostela, Umění a svět I, 1957, 14 n.*
- ¹¹ V. Richter, *Glossy k velehradským otázkám. ČSPS LIX.*
- ¹² J. Cibulka, *Velkomoravský kostel v Modré u Velehradu a začátky křesťanství na Moravě, Praha 1958, 47 n.*
- ¹³ CDB II, č. 346. „Placuit etiam ad rei gestae corroborationem prescripti pacti violatorem pena pecuniaria V marcis auri multari, nullo medio interveniente, que cedent in usus magistris operis ad fabricas dicte domus instaurandas et restaurandas.“
- ¹⁴ R. Hurt, l. c., 48.
- ¹⁵ L. c., 50 n.
- ¹⁶ L. c., 51.

- ¹⁷ Podrobnější popis kostela a kláštera u J. P a v e l k y, l. c., 4 n.
- ¹⁸ V. M e n c l, Románská architektura, 34.
- ¹⁹ R. H a m a n n, l. c. I, obr. 150.
- ²⁰ R. H a m a n n, l. c. I, 84, obr. 151.
- ²¹ Touž tendenci vyjadřují pupencové hlavice lodi v Linzu u Bonnu. (H. W e i g e r t, Das Kapitell in der deutschen Baukunst des Mittelalters, Zeitschrift für Kunstgeschichte V, 1936, 106, obr. 99). Weigert ukazuje, jak raně gotická pupencová hlavice zde byla přetvořena po německém způsobu.
- ²² R. H a m a n n, l. c. I, obr. 142a.
- ²³ H. K a r l i n g e r, Romantische Steinplastik in Altbayern und Salzbrug, Mnichov 1924, obr. 123.
- ²⁴ R. H a m a n n, l. c. I, obr. 157.
- ²⁵ L. c., obr. 158.
- ²⁶ R. H a m a n n, l. c. II, obr. 92.
- ²⁷ Západní portál; H. K a r l i n g e r, l. c., obr. 78.
- ²⁸ L. c., 56.
- ²⁹ L. c., 56 n.
- ³⁰ Na místech pravého ostění středního sloupku je nyní postaven fragment románského pilíře s polygonální příporou. Jeho původní umístění nelze nyní určit. Slohově patří k bavorskému prostředí (srov. polygonální přípory v Třebíči, které možno uvést do souvislosti s polygonálními pilíři je sekundární. Jednak se vymyká ze souvislosti trojdílného portálu, jednak je podloženo cihlami, pravděpodobně románskými, ale ty zde nemohou být v původním uložení. Románské cihly na Velehradě slouží jako výplň kvádrové kostry; jinak není zde příkladu, že by byly uplatněny jako substrukce kamenného článku.
- ³¹ Výobr. B. B o ě e k, Podzemní Velehrad, 1938, 32.
- ³² L. c., 76.
- ³³ Památkový ústav Brno, inv. č. 16 834.
- ³⁴ R. H a m a n n, l. c. I, 3 n; nejnověji v práci Die Abteikirche von St. Gilles und ihre künstlerische Nachfolge, Berlín 1955, 3 n.
- ³⁵ R. H a m a n n, Die Abteikirche l. c., obr. 213.
- ³⁶ Shodně je uspořádána okenní stěna chodby u S. Giovanni in Laterano v Římě (P. F r a n k l, Die frühmittelalterliche und romanische Baukunst, Handbuch der Kunstwissenschaft, 1926, obr. 330). Je zřejmé, že velehradský trojdílný portál uplatňuje skladbu arkatury jiho-francouzských a italských křížových chodeb. Srovnej též strukturálně blízkou arkaturu falce v Gelnhausen.
- ³⁷ Vyčerpávající rozbor prvků porýnského klasicismu u biskupského paláce v Olomouci podal V. R i c h t e r, Raněstředověká Olomouc, Praha—Brno 1959, 92 n.
- ³⁸ R. H a m a n n, l. c. II, 52 n.
- ³⁹ L. c., 54 n.
- ⁴⁰ L. c., obr. 147.
- ⁴¹ E. K l u c k h o h n, Die Bedeutung Italiens für die romanische Baukunst und Bauornamentik in Deutschland, Marburger Jahrbuch XVI, 1955, 65 n.
- ⁴² Např. na západním portále u sv. Petra ve Straubingu, H. K a r l i n g e r, l. c., obr. 154.
- ⁴³ Vnější ústupek: ploška, výžlabek, ploška, obloun, výžlabek, ploška, obloun; střední ústupek: ploška, obloun, ploška, obloun, výžlabek, ploška s perlováním, obloun; podobná, i když poněkud jednodušší, je profilace římsy hlavní apsidy, počítajíc v to profilaci obloučkového vlysu: ploška, obloun, ploška, výžlabek, obloun, obloun, kosočtvercový vlys, pravouhlý ústupek, výžlabek, obloun.

- ⁴⁴ R. Donin, l. c., 32 n.
- ⁴⁵ Z konce prvního desetiletí 13. století; I. Dörrenberg, Das Zisterzienser - Kloster Maulbronn, 1938, obr. 29.
- ⁴⁶ L. c., 45.
- ⁴⁸ R. Hamann, l. c. II, obr. 89.
- ⁴⁹ R. Hamann, Die Kapitelle im Magdeburger Dom, Jahrbuch der k. p. Kunstsammlungen XXX, 1909, 68 n.
- ⁵⁰ L. c., Tab. A.
- ⁵¹ R. Hamann, l. c. II, 47.
- ⁵² Vyobr. B. Boček, l. c., 63.
- ⁵³ R. Hamann, l. c. II, obr. 3.
- ⁵⁴ L. c., obr. 48.
- ⁵⁵ Severní portál u sv. Jakuba v Řezně, H. Karlinger, l. c., obr. 12; západní portál v Moosburgu, l. c., obr. 41.
- ⁵⁶ Např. jižní portál u San Michele v Pavii; R. Hamann, l. c. I, obr. 65.
- ⁵⁷ Severní portál sv. Jakuba v Řezně, na nějž ukazuje i převýšený sokl; portál u sv. Petra ve Straubingu, H. Karlinger, l. c., obr. 153.
- ⁵⁸ H. Karlinger, l. c., obr. 93.
- ⁵⁹ H. Karlinger, l. c., obr. 13.
- ⁶⁰ R. Hamann, l. c. II, obr. 113, 115.
- ⁶¹ L. c., 56.
- ⁶² E. Kluckhohn, l. c., 61.
- ⁶⁵ H. Karlinger, l. c., obr. 93.
- ⁶⁴ Na příklad západní portál dómu ve Veroně, R. Hamann, l. c. I, obr. 107.
- ⁶⁵ Např. jižní portál františkánského kostela v Salcburku, H. Karlinger, l. c., obr. 98.
- ⁶⁶ L. c., obr. 13.
- ⁶⁷ L. c., obr. 38.
- ⁶⁸ R. Hamann, l. c. I, 18.
- ⁶⁹ Srovnej pozn. 1.
- ⁷⁰ E. Kluckhohn, l. c., 5 n.
- ⁷¹ Adler ve Wasmuths Lexikon d. Baukunst IV, 762.
- ⁷² P. Frankl, l. c., 270.
- ⁷³ L. c. 271.
- ⁷⁴ G. Dehio, Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler I, 1914, 140.
- ⁷⁵ L. c., 143.
- ⁷⁶ L. c., 142.
- ⁷⁷ R. Hamann, l. c. II, 62.
- ⁷⁸ H. Karlinger, l. c., 137, pozn. 61.
- ⁷⁹ P. Frankl, l. c., 284.
- ⁸⁰ G. Dehio, Handbuch III, 1925, 436.
- ⁸¹ L. c., 438.
- ⁸² R. Hamann, l. c. I, 81 n.
- ⁸³ R. Hamann, l. c. II, 64.
- ⁸⁴ H. Karlinger (l. c., 137, pozn. 61) nesouhlasí s Hamannovým tvrzením (l. c. I, 82) o doslovné shodě gelnhausenské a řezenské hlavice (vyobrazení Hamann I, obr. 146, 147), a to s poukazem na přepracování hlavice a na všeobecný vzhled tohoto typu v Německu již ve 12. století (Sasko). Neuvádí však přímo jiný doklad. I za předpokladu nepravosti řezenské hlavice jsou však jiné motivy, které prokazují přímý vztah Gelnhausenu a Řezna.

- ⁸⁵ Srovnej pozn. 74.
- ⁸⁶ H. Karlinger, l. c., 132 n., pozn. 37.
- ⁸⁷ L. c., 133.
- ⁸⁸ P. Frankl, l. c., 279 n.
- ⁸⁹ L. c., 280: „Wieder scheint es unerlaubt, für jedes dieser Motive einen Landsmann als mitwirkenden Meister sich vorzustellen.“
- ⁹⁰ L. c., 280.
- ⁹¹ V. Mencl, Románská architektura, l. c., 34.
- ⁹² J. Bureš, Středověké stavby brněnských dominikánů, Cas. Mor. musea 1960.
- ⁹³ D. Frey, K. Grossmann, Die Denkmale des Stiftes Heiligenkreuz, Österreichische Kunsttopographie XIX, 1926, 6; P. Buberl, Die Kunstdenkmäler des Zisterzienserklosters Zwettl, Ostmärkische Kunsttopographie XXIX, 1940, 4 n.; V. Mencl, Románská architektura, l. c., 34.
- ⁹⁴ R. Hamann, l. c. II, 14.
- ⁹⁵ H. Rose, Die Baukunst der Cistercienser, 1916, 89.
- ⁹⁶ D. Líbal, Výtvarný profil cistercké architektury 12. století, Umění věků, 1957, 117, obr. 52.
- ⁹⁷ V. Kotrba, Česká středověká architektura cihlová, dis. Karlovy university, 1951, 149 n.
- ⁹⁸ Srovnej pozn. 11.
- ⁹⁹ Maigne d'Arms, Lexicon manuele ad scriptores mediae et infimae latinitatis, Paříž, 1890 s. v. Magister operis vel operarum, cui operibus publicis vacare incumbit; officier chargé de la surveillance des travaux de construction et de réparation.
- ¹⁰⁰ O souvislosti článkové architektury s kolonizací a o struktuře stavební huti ve 13. století se zmíním při jiné příležitosti.

УЧАСТИЕ ВОРМСКО-РЕГЕНСБУРГСКОГО ОКРУГА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ РОМАНСКОГО ВЕЛЕГРАДА (VELEHRAD).

Изложение этого вопроса начинается перечислением архитектурных деталей, в которых проявляется их принадлежность к вормско-регенсбургскому культурному округу. Одна из подпирающих абсиду капителей велеградской базилики соответствует капители выемки в Гельнгаузене. Ромбовый фриз на главном карнизе абсиды напоминает восточный клирос в Бамберге. Происхождение зигзагов на портале южного бокового нефа следует искать в нормандской орнаментации. Небольшой портал показывает типичное для этих каменных мастерских смешение мотивов различного происхождения. Портал зала капитулы обладает структурным сходством с югофранцузскими и итальянскими крестовыми галереями. Происхождение капители портала, подражающей коринфскому слогу, можно установить в Баварии. Портал трапезной указывает на более поздний стиль соединения облицовки и свода. Заполненные орнаментами треугольные поля свода можно сравнить с орнаментировкой фронтона крестовой галереи в кафедральном соборе в Вормсе и чашеобразно сгруппированной капители епископского коридора в Магдебурге (Magdeburg).

Под вормско-регенсбургским культурным округом подразумевается часть пути нормандской и подражающей античности строительных мастерских, начиная с их соединения в вормском кафедральном соборе и до самого их раздвоения в Регенсбурге. Эти строительные мастерские здесь надо понимать в значении, установленном Р. Гаманном (R. Hamann) в его основном произведении „Deutsche und französische Kunst im Mittelalter“.

Большинство сопоставляемого материала для исследуемых частей велеградской постройки дали возникшие позже всего части кафедрального собора в Вормсе, поздние романские

в Гельнгаузен (Gelnhausen) и группа строений вокруг костела св. Иакова в Регенсбурге. В литературе преобладает намерение датировать работы строительной мастерской в Регенсбурге приблизительно 1220 годом, при том предположении, что гельнгаузенские постройки и wormский кафедральный собор старше вышеупомянутых работ. В Регенсбурге строительная мастерская разделилась. Большая ее часть, вместе с наиболее квалифицированными работниками перешла в Bamberg. Меньшая же часть приблизительно в начале двадцатых годов 13 века снова ушла на Моравию, чтобы принять здесь участие в постройке цистерцианского костела и монастыря в Велеграде.

Ко времени освящения в Велеграде в 1228 году костела по-видимому воздвигались только восточные части здания, так как со времени прибытия из Регенсбурга строительной мастерской прошел короткий срок. Своды поперечного нефа к этому времени еще не были закончены, что доказано нахождением пилогообразных кирпичей того типа, который выделяли в Силезии. Дату прибытия в Велеград строительных мастерских можно только приблизительно установить, отнеся ее к 1220 году или несколько позже, так как восточные части костела в 1228 году уже были сооружены.

Спустя некоторое время после 1228 года здесь приняла участие в работах дальнейшая мастерская, находившаяся под влиянием ниже-австрийских цистерцианцев, о которой автор данной статьи более подробно говорил в своем труде: Средневековые постройки бременских доминиканцев.

Разумеется, гораздо труднее решить вопрос о том, когда именно эта первая строительная мастерская оставила постройку и куда после этого отправилась.

Перевод: В. Новотна

UBER DEN ANTEIL DES WORMSER-REGENSBURGER KREISES AM BAU DES ROMANISCHEN VELEHRAD

Ich beginne die Erörterung der Frage mit der Aufzählung von architektonischen Details, bei denen die Zugehörigkeit zu dem Wormser-Regensburger Kreis nachgewiesen wird. Von den Kapitellen in der Apsis der Velehrader Basilika entspricht eines dem Kapitell der Pfalz in Gelnhausen. Der rhombische Fries des Hauptsimses deutet auf den Ostchor in Bamberg. Der Ursprung des Zickzackornaments am Portal des Südschiffs ist in der normannischen Ornamentik zu suchen. Das kleine Portal führt eine für die Hütte charakteristische Mischung von Motiven verschiedenartiger Herkunft vor. Das Portal des Kapitelsaals weist strukturelle Analogie in südfranzösischen und italienischen Kreuzgängen auf. Das korinthisierende Portalkapitell ist aus Bayern abzuleiten. Das Portal des Refektoriums zeigt eine spätstilistische Vereinigung des Gewändes und Bogens. Die mit Ornamenten ausgefüllte Dreieckfelder des Bogens können mit der Ornamentik des Tympanons im Domkreuzgange in Worms und der des Kelchblockkapitells des bischöflichen Kreuzganges in Magdeburg verglichen werden.

Unter Wormser-Regensburger Kreis ist hier der Abschnitt des Wegs der antikisierenden und der normannische Hütte von deren Vereinigung am Wormser Dom an bis zu deren Entzweigung in Regensburg zu verstehen. Die Hütten sind hier in dem Umfang aufgefasst, den R. Hamann in seinem Standardwerk „Deutsche und französische Kunst im Mittelalter“ festlegte. Den überwiegenden Teil des Vergleichsmaterials hinsichtlich des untersuchten Teils des Velehrad Bau-denkmals boten die am spätesten entstandenen Teile des Wormser Doms, die spätromanischen Bauten in Gelnhausen und die Gruppe um die St. Jakobskirche in Regensburg. Im Schrifttum wird vorwiegend die Ansicht vertreten, dass die Arbeiten der Regensburger Hütte um 1220 zurückzudatieren sind, unter der Voraussetzung, dass die Gelnhausener Bauwerke und der Wormser Dom davor stehen. In Regensburg erfolgte eine Entzweigung der Hütte. Der

grössere Teil der Regensburger Hütte und die tüchtigsten Arbeiter begaben sich nach Bamberg. Der kleinere Teil zog sich Anfang der zwanziger Jahre nach Mähren, um am Bau der Zistenzienserkirche und -klosters teilzunehmen.

Zum Datum der im J. 1228 erfolgten Weihe waren in Velehrad offenbar nur die südöstlichen Teile des Kirchbaues vorhanden, da seit Ankunft der Hütte aus Regensburg verhältnismässig kurze Zeit verging. Das Querschnitt stand zu diesem Datum noch ungewölbt, wie es das Vorkommen von wuchelförmigen Ziegeln schlesischen Typs bezeugt. Die Ankunft der ersten Hütte in Velehrad kann lediglich annäherungsweise irgendwann nach dem Jahre 1220 bestimmt werden, denn im Jahre 1228 standen die östlichen Teile der Kirche erbaut. Irgendwann nach 1228 griff hier zwar eine andere Hütte ein, die unter dem Einfluss der niederösterreichischen Zistenzienser stand und von der ich in der Arbeit „Die mittelalterlichen Bauwerke der Brünnener Dominikaner“ schrieb. Freilich ist es schwer zu entscheiden, wann diese erste Hütte die Baustelle verlassen und wohin sie sich weiterbegeben hat.

Übersetzt von R. Merta

